Нарис

I

Миколка несміло відчинив двері в майстерню заводу і здивований, наляканий зупинився біля дверей. Те, що він побачив, разом вразило його і приголомшило... Механічна майстерня гулом гула від безлічі різноманітних машин, станків, котрі разом, наче по наказу якоїсь вищої таємної сили, крутились, совались, наповняючи страшенним шумом жарке повітря майстерні, пройняте горілим маслом і димом. Дрібно стукотіли слісарські молотки, верещали стругальні різаки, скиглили терпуги, сичали, мов роздратовані гадюки, приводні ремінння, повзучи вгору під саму стелю.

А ген високо під стелею поважно повзав, по прокладених угорі рельсах, здоровенний міст-кран, трясучи своєю ходою всю будівлю майстерні. Кран сей наче те величезне чудовище, про яке розказують у казках, хапав на свій здоровенний гак самі найвеличезні залізні та стальні штуки і переносив їх хутко, легко, немов солому^ понад головами людей і понад машинами туди, куди було треба. Майстерня грюкотіла і стогнала. Тисячі різноманітних згуків родились. Тут умирали і знов родились. І хвилювали і висли ті згуки там високо попід скляною стелею, над головами робітників, котрі, немов ті комахи на розруйнованому жиллі, метушились, лазили проміж станків, допомагаючи їм виповняти свою одноманітну роботу.

Приголомшений, придушений сим незвичайним для нього з'явищем, Миколка стояв на однім місці немов шалений, не знаючи, що йому почати. І може б, довго так простояв, коли б білявенький хлопчик його літ не допоміг йому.

— Тобі чого треба? — швидко запитав він Миколку.

— Я на роботу прийшов,— одмовив той не зразу і нерішуче.

— А чого ж стоїш, гав ловиш? Іди до контори.

— Та я нё знаю куди... і... боюсь...-— одмовив Миколка.

— Боїшся? Ех ти... Ну, ходім, я тебе проведу... Тебе хто бере?

— Дмитро Миронович.

— Ага... сам жидомор — твоя бринить...

Миколка хотів розпитати у нього дещо про Дмитра Мироновича, щоб знати, що він за чоловік, але хлопчик хутко шмигнув за станок.

— Ну ходи мерщій! — гукнув він до Миколки. Той несміливо пішов за ним.

Білявий хлопчик хутко і сміливо пролазив усюди поза купами усякого поділля і поза станками, невважаючи зовсім на те, що усюди — зо всіх боків — крутились шестерні, свердлики, усякі валки і сичали приводні реміння і що кожна із цих речей нарізно щохвилини могла зачепити і покалічити всякого, хто до них наблизиться.

Миколку ж брав острах, і він ішов тихо, обережно, не поспіваючи за ним.

Білявий хлопчик іноді зупинявся і показував Миколці, де було більш небезпечніше місце і де треба було проходити обережно, а потім знов хутко шмигав поза станками.

Миколка, поки вони вийшли на безпечне місце, де вже не було ні шестерень, ні реміння, страшенно стомився. Йому здавалось, що вони за сей час пройшли багато, багато верстов.

— Ось тут контора,— сказав хлопчик,— чекай тут. Майстер, мабуть ще не прийшов.

— А звідси ніхто не прожене?

— Ні, ніхто... Тут завше чекають... Ну прощавай, мені ніколи.

— Прощай!..

— А як тебе звати?

— Мене Миколкою.

— А мене Климом... Я на самосуйці роблю. Побачимось, коли станеш на роботу,— промовив він уже на ходу і зник.

Миколка зостався біля контори чекати майстра. Він мав його власну картку для проходу на завод, самого ж ніколи не бачив, але був чомусь-то певен, що він його пізнає одразу, як тільки той з'явиться у майстерні.

* * *

Великий круглий годинник над конторою показував десяту годину. Миколка чекав уже більше трьох годин. За сей час він встиг придивитись трохи до всього, що діялось навкруги, і йому вже робота майстерні з своїм надзвичайним рухом і гармидером не здавалась чимсь-то таємним і надто незвичайним. Око призвичаїлось, і він Почав розуміти дещо. Він побачив, що цілий рйдок станків крутить один довго-лезний вал, котрий крутила невеличка, закрита коробкою машинка (що

звалось мотором, як він потім дізнався), що від кожного станка тяглись до того валу реміння. І коли іреба було, .щоб станок ходив, натягали ремінь на колесо "танка — шків і станок йшов. Коли ж треба було зупинити, і о знімали ремінь або переводили на холостий шків, і станок появ. Хаємність зникла, зосталась машина, котрою можна Оуло керувати по своїй волі.

Окрім того, він побачив, що люди тут, яко люди, мали дуже мале значення. Робила все машина. Машина свердлила, різала залізо завтовшки в добру дриветню, а люди тільки помагали їй — були її прислужниками, її рабами... І вся ся робота біля станків і машин, котра по його розумінню не потрібувала ні знання, ні розуму, здавалась Миколці нецікавою, осоружною і нудною... Йдучи в завод, він гадав, що його там будуть учити, як строїть паровози, робить "лисапеди", і т. п, і він уже в думках уявляв себе добрим самостійним майстром. Майстром, котрий сам все може зробити: і паровоза, і лисапеда, і самовара, а тут ось тобі... ходи біля машини та дивись, як вона шматує залізо, та се ж поденщина...

"І чого вони так стараються? — думав Миколка, дивлячись, як старі, і молоді, і зовсім хлопці-робітники старанно метушились біля своїх станків, а деякі навіть підганяли один другого і лаялись.— Невже їм не надокучила, не обридла отака одноманітна противна робота?"

Ясне, тепле сонце приємно дивилось у майстерню через скляну стелю на блискучі машини і станки, на людей, котрі зі страху бути голодними працювали безперестану і, здавалось, говорило людям: "Раби праці і голоду. Покиньте ви свою нудну нецікаву роботу і йдіть до мене в обійми. Йдіть до мене — я вас обгорну теплом, я вас напою ласкою, я вас навчу шукати щастя справжнього, дійсного щастя, а не того, котре ви даремно шукаєте в праці. Ідіть же, ідіть до мене, раби робітники!.."

І робітники-раби наче почували сей невідомий поклик сонця, іноді з жадобою поглядали на його золоте, ясне проміння і тяглися до нього думками, тяглися душею, тяглись всею своєю істотою, всім почуттям...

Але праця, тяжка праця стискала їх своїми міцними кайданами і не пускала від себе.

* * *

— Ох і гарно ж як надворі...— говорив один хлопчик другому, йдучи знадвору в майстерню,— сонячно, весело... так би, здається, ліг та й лежав увесь день під сонцем...

— Еге!.. Піди ляж, "жидомор" тебе ляже...— одмовив другий, і обидва зникли за станками.

— А що, брат, припіка сонечко! — говорив уже старенький чоловік молодшому, гострячи різак на точилі.

— Здорово, брат, піджарює,— одмовив той.

— Тепер би де-небудь у садку, у затінку по чарочці,— ловко!..

— Хе-хе. Та ще холодненької, скажеш?

— Хо-хо. То чудова штука!..

— Та ще закусити яєчнею?

— Фю-фю! Не ти б казав, не я б слухав... Хо-хо-хо!.. Ха-ха-ха...— засміялись вони весело і розійшлись по своїх місцях... /

* * *

Миколку, що слухав сі балачки і бачив, як грало золоте проміння весняного сонця на всьому в майстерні, теж потягло на сонце, на волю, на чисте повітря, де немає сього оглашенного лескоту, шуму, сміріду і

духоти... І він уже хотів вийти з майстерні, але в сей час з'явився майстер Дмитро Миронович, або, як його всі величали,— "жидомор".

Се був невеличкий на зріст чоловічок, літ під сорок, трохи горбатий, з сивіючим уже волоссям і ріденькою русявою борідкою. Він ішов з другого кінця майстерні тихо, поважно, гостро поглядаючи на робітників... Майстерові, зустрічаючи його, знімали шапки і кланялись, а він тільки інколи нехотя, наче згорда, кивав у відповідь їм головою.

Миколка, побачивши майстра, зостався зовсім не задоволений ним. Він, дякуючи тому, що про нього так багато всі говорили, що всі його так страшенно боялись, гадав, що се чоловік величезного зросту, з довжелезною чорною бородою, з здоровенними злими баньками і голосом, як у доброго бугая... А тут ось тобі... Він так був захоплений думкою порівняння одного з другим, що навіть не помітив, як майстер підійшов до нього.

— Ти хто такий? — запитав він Миколку неприємним скрипучим голосом.

— Я? Миколка!.-— одмовив той трясучись.

— Та ще роззява і дурень, додай!..— сказав він сердито.— Говориш з старшим себе, а стоїш у шапці!

Миколка хутко зняв шапку, сам собі промовив: — і справді жидомор.

— А ще хвалили тебе як путнього!

Буркнув майстер сердито, подивившись на картку, і пішов по східцях на другий поверх, де була контора.

Микола лишився чекати. Він, бачачи незадоволеність ним майстра, гадав, що його вже не візьмуть на завод,

І чомусь-то, мимоволі, радів сьому випадку. Але через декілька часу його покликали до контори, дали прийомний квиток і одіслали до лікаря на огляд. Він був прийнятий на завод, але зосталось пройти ще одне митарство.

II

Біля лікарні, котра була на самому кінці заводського двору, коли прийшов туди Миколка, уже чекало прийому лікаря декілька десятків робітників. Було, між іншим, декілька жінок з дітьми. Хворих, котрі прийшли за допомогою лікаря, проміж чекавшими було не більше половини, останні ж були нові робітники, котрим він був потрібен не яко лікар, а яко печать до пачпорта... Приложе лікар до "прийомної" свою руку, будеш робити, будеш мати шматок хліба, не приложе, йди голодувати, а може, і старцювати. Підприємцям-капіталістам не потрібне хоре тіло, вони купують тільки свіже і міцне.

Прийом тільки що почався. Приймали спершу хорих, котрих фершал викликав по черзі, як вони були записані. Всі сі хорі люди товклись у прийомній лікарні, у сінцях і на ґанку. Хто здоровіший — стояв, а хорі сиділи на лавках, на східцях і прямо на підлозі. Було тут жарко, душно, із лікарні несло якимись вонючими ліками. Миколка поблукав проміж хорими деякий час, але побачивши, що до них — не хорих — ще далеко, пішов геть на подвір'я. Всі, що чекали тільки лікарського огляду, були тут. Вони купчились за лікарнею у холодку, курили і вели балачки. Хоч більшістю вони були не знаємі проміж себе, але се не завважадо їм ні крихти. Доля рівняла всіх. У всіх них були одні потреби, одні печалі і одні бажання, і через те вони розуміли один другого і не почували себе чужими... Чекаючі сиділи і лежали купками і поодинці прямо на землі. Миколка підійшов до одної купки, у котрій йшла дуже жива балачка. Там посеред купки, чоловіка в п'ятнадцять, лежав худий як шкилет робітник літ під сорок з пожовклим, зморщеним лицем і говорив хрипучим, густим басом другому молодшому з лицем послушника з монастиря.

— Ти думаєш, вони не розуміють, що ти їсти хочеш? Ого, ще як, брат, розуміють. Вони, брат, свою лінію ведуть знаючи!..

От, наприклад, у Катеринославі — хрипів далі жовтолиций,— лопнув бельгієць — дві тисячі робочих, у нас Розен-цвейн 2 — півтори, от тобі і три з половиною тисячі... Усім жити нічим, усім їсти хочеться. Отут-то нашого брата і лов-лють.

— Ого, ще й як ловлють! — додав уже другий голос з гурту.

— Ти, скажем, одержував два карбованці,— говорив він далі,— а тобі карбованця, не хочеш?

— То ще добре... А то за четвертак накланяєшся.

— І так бува... І ти все-таки йдеш і робиш, бо погану привичку маєш їсти щодня...

— О-хо-хо!... і куди тільки начальство дивиться,— важко зітхнувши, промовив молодший. *

— А що тобі начальство наше зробе?!

— А все ж таки... заборонить повинні, щоб так не робили.

— Ех ти... довбешка!., довбешка!..— обурюючись захрипів жовтолиций.— Оборонців знайшов — "начальство". Ха!.. А що таке наше начальство, скажи мені? Хто вони такі? З яких людей, як не з таких же шкуродерів, як і наші заводчики та хвабриканти! Чи, може, ні, скажеш?

Він хвилювався. В горлі у нього хрипіло, аж клекотіло, і він якось незвичайно рвав слова, а іноді, серед балачки, кашляв глухо, наче бив у дно порожньої діжки.

— Та він, може, дума, що начальство з неба пада! — пошуткував хтось.

— Мабуть, що так... То тоді краще не ліз би до балачки, а писав би собі прошеніє до бога: — так, мов, і так, боженька, тяжко жити... пришли янгола на поміч...

Слухачі зареготались.

— А що, братці, вінправду говоре!..— обізвався молодий парняга з гуртка, насмішкувато підморгнувши товаришам.— Начальство повинно піклуватись за нами обов'язково, бо воно від бога поставлено, кажуть.

— Воно й піклується...— одмовив жовтолиций злісно.— Он як у Катеринославі бастували торік, так воно і кватирі давало (у тюрмі, звичайно), і додому на казенний кошт висилало, і все т. п.

— І горішками поштувало! — додав знов той же парняга. Всі знов засміялись.

Чоловік з лицем послушника не знав, що відповісти.

— Ех ти... розмазня івановна!..— прохрипів зло жовтолиций, дивлячись йому прямо в лице.— А ще йа завод лізеш робити... Гнать вас звідси треба в потилицю!..

* * *

— Гей, хто з прийомними? стройся скоро! — гукнув фершал, вибігаючи на ґанок. Всі хутко піднялись і посунули до лікарні, де фершал, як раніш хорих, становив їх в чергу. Жовтолиций чоловік стояв останнім. Миколка, що забарився фохи надворі, став позад його. Стоячи біля нього близько, Ми колка чув, як він важко дихав і як у нього щось хрипіло і клекотіло всередині. Він згадав свого покійного батька, у

котрого теж, коли він лежав хворий, так само клекотіло всередині. Від того він і помер. "Невже ж і сей чоловік помре? — подумав Миколка.— А як же ж він робити дума?"

Фершал одібрав у всіх картки і помічав номерами. Всім приказано було роздягатись. Ті, що стояли в першій черзі, роздяглись зовсім, а задні поки готувались.

Лікар, невеличкий на зріст чоловічок, біленький, пухкий, з чубом, підстриженим сторчком, як у молоденького лошачка грива, і з такою ж чорною борідкою, сидів за білим столиком і щось писав.

— Давайте!..— сказав він фершалові через деякий час. Почався огляд.

Фершал підводив кожного робітника до столу. Лікар дивився у кожного руки, очі, слухав серце і щось писав на картці, котру передавав фершалові. Фершал теж робив якусь замітку і віддавав уже тому, кому вона належала, оповіщаючи, годиться чи не годиться він на роботу в заводі.

Лікар робив своє діло нудно, одноманітно, але удавав такий вид і так тримав себе, начебто він робить якесь страшенно велике, всесвітнього значення діло.

Він говорив усім: руки, язик, нагнись, не диш і т. п., нікому не більше, не менше. Потім писав на картці і, не промовивши і жодного слова, брався за другого. І все це робив так, начебто перед ним були не живі люди, а якісь кукли, котрих треба тільки перелічити та передивитись, чи не попортились вони за деякий час. Дійшла черга до жовтолицього чоловіка. Його, як і всіх, він послухав не більше, не менше, написав щось на картці і, віддавши її фершалові, взявся за Миколку.

— Кармелюк не гож! — гукнув фершал, віддаючи картку жовтолицьому.

— Чому ж то так? — запитав той.

— Тому, що ти хорий.

— Що ж, що хорий? Не вік же буду хворіти... вилічусь.

— Це не моє діло,— одмовив фершал,— тут написано... говори лікареві,— додав він тихо...

Лікар уже скінчив справу з Миколкою і мив руки.

— Господин лікар! Будьте ласкаві, не пишіть мені, що я хорий.

Лікар мовчав.

— Господин лікар, будь ласка!..

— Я написав, що було треба,— обірвав його лікар.

— Там написано, що я хорий, а я, може, поправлюсь

— Нічого тобі не буде більше.

— Зробіть ласку, господин лікар, у мене жінка і четверо дітей малих... треба ж їм їсти щось... Я ж не зовсім хорий, я робити ще можу...

Голос його почав дрижати... Груди піднімались частіш, він хвилювався.

— Завод не богадільня,— одмовив лікар.— І не може на свій кошт усіх калік содержувати.

Кармелюк разом обурився і почервонів.

— Ага, не може!..— захрипів він.— А де я хвороби дістав, як не на вашім заводі? Я до різдва тут робив, поки не захо-рів. На вас же, анцихристів, робив, а тепер мене не треба?.. Тепер я каліка?

Фершал злякано дивився то на Кармелюка, то на лікаря і не знав, що йому робити. Миколка трясучись почав одягатись.

— Через кого я каліка? Хто зробив мене калікою? — гукав, хвилюючись все більше і більше, Кармелюк.— Хто примушував нас по коліна в воді робити, коли тріснув водопровод? Хто не топив майстерень по тижневі? Хто як не ви, христопродавці!..

— Прошу не кричать тут, а то вивести звелю,— гримнув лікар, вийшовши нарешті з свого величного настрою.

Але збентежений і весь червоний, з синіми плямами на лиці, трясучись від образи, Кармелюк, невважаючи на лікаря, вигукував хрипким, болючим голосом, що малось сили.

— Ви, грабителі, ви, душогуби, зробили мене калікою!.. Вішать вас мало, проклятущих!..— І з сим словом він грюкнув з усієї сили кулаком об стіл, заставлений пляшечками з ліками. Декілька пляшечок упало на підлогу і розбилось.

— Служителя!.. Взять його! Фершал, чого ж ви дивитесь? — загукав уже перелякано і нервово лікар, забувши зовсім про свою поважність.

— Ага, взяти? Візьми, коли зможеш,— уже не тямлячи себе, гукав Кармелюк і, схопивши дзиґлик, на котрому до того сидів лікар, крутнув

над ним головою і шпурнув у лікаря. Лікар теж якось ухилився, і дзиґлик улучив у шафу з ліками. Розбиті шибки і склянки від ліків з дзенькотом посипались на підлогу. Фершал злякано метнувся геть з лікарні Лікар шмигнув у задні двері, а прислужник, котрий з'явився на поклик лікаря, не знав, як підступити до Кармелюка, бо Кармелюк, обурений, з налитими кров'ю очима, котрими поводив наче божевільний, хапав усе, що підверталось йому під руки, і шпурляв, шпурляв у той бік, де стояв раніш лікар, вигукуючи:

—Бери, коли зможеш! Бери, людоїде! Бери!..— Він уже нічого не пам'ятав, нічого не бачив, нічого не чув, він горів помстою і був страшний у сю хвилину.

Миколка напіводягнений стояв у кутку кімнати, трясучись исім тілом. Він так налякався, що навіть не міг вийти з лікарні, як усі інші. Йому здавалось, що ще хвилина, і обурений Кармелюк почне руйнувати навіть самий будинок лікарні, але тут з ним скоїлось щось лихе. Він раптом схопився за груди, охнув, поточився і важко гепнув на підлогу. Чорна кров хлинула разом з горла. Він зблід і зомлів...

Лікар, фершал і декілька прислужників, котрих, певно, іібрав лікар, щоб схопити "розбишаку", не застали уже "розбишаки" Кармелюка. Перед ними був тільки хорий, безсилий, зомлілий чоловік, котрому жити зосталось декілька днів, а може і декілька годин.

III

Миколка, збентежений, розхвильований і заплаканий, прямував через широкий заводський двір до майстерні. Серце йому щось стискувало, душило горлянку, гнітило душу. Йому хотілось плакати, плакати голосно, щоб чути було повсюди, щоб знали всі, чого він плаче. Йому було шкода Кармелюка, шкода його жінки, його чотирьох дітей, про котрих він так жалісно говорив лікареві. І злість, невимовна злість брала Миколку на лікаря.

"Чого він такий злий? — думав він.— Невже ж не можна було підписати квитка? Ти, каже, "хорий", то що з того? Ну й нехай би робив до смерті та годував своїх дітей. Он же мій батько робив трохи чи не до останнього тижня. Чого ж йому не можна було?..

А ще пан учений, благородний, а каже "тут не богадільня". А куди чоловікові діватись, подумав би... Адже Карме-люк тут добув хороби. Он батько у жида тільки місяць робив, а і то, коли лежав хорий, так той присилав йому грошей на ліки. Так той — жид і грошей у нього не стільки, як у заводчика, а сей же багатий, чого ж йому не полікувати чоловіка?.." — Такі думки ріем плинули в розпаленій голові Миколки одна за другою, і він боляче, напружено думав, силкуючись знайти відповідь власним розумом на всі сі пекучі, старі, як світ, а для нього нові питання. ~

Замисленого Миколку заставив прочуматись незвичайний гомін і рух на заводському дворі. Вся левада заводу була запружена робітниками, котрі валом валили із майстерень, купчились тут на леваді, хвилювались і голосно гомоніли. Видно було, що скоїлось щось надзвичайне. Миколка хутко попрямував до гуртка і почав протискуватись усередину, але зробити се йому, невеличкому хлопцеві, було не так легко. Люди щільно стояли один біля одного і не пропускали. Чорні, з запітнілими мокрими лицями, вони тяглись самі всі туди, до середини, де щось і хтось-то говорив, звідки вчувались іноді тільки окремі вигуки.— З нас глузують, нас за людей не лічуть... ми потребуєм... і т. ін.

Миколка нічого не.розумів. Голова йому запаморочилась від усього, що він бачив і чув сьогодні. Допоміг Миколці Климко.

— Миколка, ти не бачив? — запитав він, сіпнувши Ми-колку за рукав.

— Що?

— Хлопця пораненого.

— Ні, а де він?

— Уже до лікарні знесли... На стругальному знівечило. Так, брат, і. одшматувало обидві руки — страсть.

— Товариші! Я хочу говорити,— гукнув хтось —дуже голосно з середини гурту.

— На трибуну! — гукнув хтось шуткуючи.

— На трибуну! — загукало разом декілька чоловік уже серйозно.

Через деякий час трибуна знайшлась і на ній з'явився білявенький молодий парняга у робочій блузі.

— Цурка! браво, браво! — загукало разом декілька голосів.

Той, кого звали Цуркою, повів очима поверх голови слухачів і почав...

— Товариші! Два місяці попереду, коли ми ставали на роботу після страйку, котрий був завдяки такому ж випадкові, як і сьогодні, у нас, між іншими умовами, хазяїнам-підприємцям була виставлена умова ґіоліпшити загороди біля станків. Хазяїни згодились і обіцяли через два тижні зробити все, але пройшло з того часу уже два місяці, а з наших домагань ні одного не виконано.

— Еге, жди від них, анцихристів,— додав хтось з гурту.

— І от, як бачите, товариші,— говорив Цурка,— знову нашому братові рвуть руки, калічать і нівечать його. Хазяїнам нашим, очевидячки, мало того, що вони видавлюють з нас увесь сік життя довгими часами праці, малими розцінками, штрапами і т. ін... вони ще нас калічать і роблять

старцями на все життя. Скаліченому зараз хлопцеві тільки п'ятнадцять років...

— Чуєте, товариші? П'ятнадцять років, а він уже каліка... Він не має обох рук... Куди в|н піде, що буде робити? А попереду ж у нього ще ціле життя. Життя без щастя, без утіхи, без жодної краплини радощів... Товариші, невже ми і надалі будемо мовчки дивитись на сі глузування з нашої долі, з нашого життя? Невже ми не зможем сказати властно і гордо нашим хазяїнам-капіталістам: — Годі!.. Ми живі люди і требуем, щоб з нами поводились, як з живими... Чуєте, товариші! Требуем, а не прохаєм!

Його молодий і гучний голос линув гордо і властно і, хвилюючись в гарячому повітрі, плавав над тисячами голів, електризуючи увесь гурт людей.

— Требуем! Требуем! — загули всі навкруги. Вони, наелектризовані промовою оратора, обурено хвилювались і гомоніли.

— Досить з них!.. Напились нашої крові!.. Пора!.. Ми їм покажем! і т. ін.,— вчувалися вигуки з гурту.

А південне сонце пекло гаряче, нещадно, наче бажало передати увесь свій вогонь купці сих скривджених, збентежених людей, щоб вони, натхненні тим святим вогнем, піднеслись духом, воскресли і заговорили з своїми гнітителями так, як повинно говорити живим...

— І от, товариші, я пропоную зробити таку постанову,— говорив далі Цурка,— вибрати декілька представників од усіх робітників і послати до адміністрації заводу, які повинні домагатись від них виконання всіх їхніх обіцянок. Себто: зменшення робочого часу, збільшення розцінки, огороди біля усіх станків і машин, відкриття школи для дітей робітників, поліпшення лікарні і зміни лікаря. Поліпшення вентиляції по всіх

майстернях, знищення штрапів і трусів біля воріт. А також вимагати піввічливого відношення адміністрації до робітників.

— Чи згодні, товариші, на се? Згодні! Добре! — гукали всі разом.

— То я пропоную товаришам вибрати представників. Але ще не все, товариші!.. Окрім того доручення, представникам треба зауважити, щоб вони заявили там: що доки всі наші домагання не будуть виконані, ні один з нас на роботу не прийде!..

— Чи згодні, товариші, на се?!.

— Згода, згода!..

— Ну, коли так, обирайте представників!..

Через декілька часу представники були вибрані і робітт ники, злі, обурені, з бойовим настроєм, чорною лавою посунули геть з заводу. Завод став і завмер... І дивно було дивитись на се величезне мертве чудовище, життя якого разом в одну хвилину було зупинено. Ще декілька часу назад, дивлячись, як тут кипіла робота, як се чудовище держало біля себе в рабстві декілька тисяч людей, не даючи їм ні хвилини жити своїм вільним життям, не даючи навіть думати ні про віщо, опріч послуг для нього, здавалось, що раб чоловік... що власть свою він, яко розумна істота, загубив уже навіки і тепер живе і ворушиться не сам, не по своїй волі, а тільки по наказу сього мертвого автомата-властителя... Але стрепенувся чоловік, розігнув свою спину, зігнену мимохіть, підняв гордо голову, і полетіло шкереберть все, що до того часу володіло ним, панувало над ним...

Ні! жив ще чоловік, не раб він, ні...

Чорна лава, з декількох тисяч робітничих тіл, разом висунулась з заводу і запружила всю заводську вулицю, площу і леваду, що відділяла

завод від города. Хвилюючись, лава посунулась туди ген за город, де видко було здалеку і високі будинки, і пишні садки... Вона сунулась і хвилювалась, захоплюючи все більше і більше місця собою. Дивлячись на сю хвилюючу лаву, здавалось, що ось вона зараз тільки дійде до города, бурхне на нього і всі будинки, палаци і вся розкіш, що була здобута власниками капіталу чужою працею, упаде і розсиплеться на дріб'язок, під напруженням сієї лави-хвилі робочого бурливого моря. Але хвиля тихо всувалась в город і розпливалась по вуличках все більше і більше і нарешті зовсім розплилась... Не прийшов, знать, час бурхнути хвилі.

Миколка, стомлений, засмучений після півдня життя на заводі, знов повертався додому, в стару, рідну обстановку. Але всі його думки, всі почуття були не там, біля старого світу минулого дитинства, вони витали ген-ген далеко відти: у майстерні заводу, біля хорого Кармелюка і покаліченого хлопчика, і на заводській леваді серед тисячного гурту людей, скривджених, ображених і обурених до жадоби помсти.

Новий світ заводського життя, котрий примусив його випити з першого ж дня повну вщерть чашу страждання робочого люду, захопив його всього разом з серцем, душею і розумом, закрутив його в своїм повітрі і заставив забути все на світі, опріч нього.

— А де я хороби дістав? Хто мене зробив калікою? Ви, анцихристи, ви, людоїди! — вчувся Миколці серед тисячі хвилюючих його думок обурений хрипучий голос Кармелюка. Йому тільки п'ятнадцять років, а він уже каліка!.. А там попереду ще ціле довге життя... Життя без щастя, без утіхи, без жодної краплини радощів!..— дзвенів другий властний голос.

І Миколку, збентеженого, пригнобленого тисячами думок, душили сльози, брала злість на когось-то дужого і злого, котрий робив людям усі сі кривди і насилав усі нещастя.

"Невже ж і завше все так буде? — думав з болем у душі Миколка.— Невже дужі та багаті будуть душити, гнобити людей і робити їм усякі кривди, а слабі та убогі будуть мучитись, страждати, боротись і... чекати...

Невже ж сій неправді кінця ніколи не буде!"

Десь недалеко на заводі гукнув коротенько гудок, і Миколці здалось, що він сказав:

— Буде!